

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Hugo Grotius over kaapvaart en commerciële expansie

Nellen, Henk

Citation

Nellen, H. (2011). Hugo Grotius over kaapvaart en commerciële expansie. *Leidschrift : Een Behouden Vaart?*, 26(December), 59-73. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72652>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72652>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leidschrift

Historisch Tijdschrift

Artikel/Article: *Hugo Grotius over kaapvaart en commerciële expansie*

Auteur/Author: *Henk Nellen*

Verschenen in/Appeared in: *Leidschrift*, 26.3 (Leiden 2011) 59-73

Titel uitgave: *Een behouden vaart? De Nederlandse betrokkenheid bij kaapvaart en piraterij*

© 2011 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 0923-9146

E-ISSN 2210-5298

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the publisher.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al vijftientig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan 2 jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be ordered by e-mail. It is also possible to order an yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
The Netherlands
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Comité van aanbeveling/ Board of recommendation:

Dr. J. Augusteijn
Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. H. te Velde

Hugo Grotius over kaapvaart en commerciële expansie

Henk Nellen

Op allerlei manieren hebben het element water en de daaraan verbonden problemen invloed gehad op het bewogen leven van Hugo de Groot.¹ Zo werd hij in Zeeland tijdens een zwempartij op het nippertje door een vriend van de verdrinkingsdood gered en vertaalde hij voor de natuuronderzoeker Simon Stevin de *Limenbeurelike* of *Havenvinding*. Dit boek bood een methode die schippers moest helpen op zee hun koers snel en accuraat uit te zetten. Dat was natuurlijk een belangrijk onderwerp voor een zeevarende natie als de Nederlandse Republiek. Omdat Stevin gewoon was alleen in het Nederlands te publiceren, benaderde hij zijn vriend, de Delftse patriciër Jan de Groot, met het verzoek of diens zoon, het wonderkind Hugo Grotius, het werkje in het Latijn wilde vertalen, want dat was tenslotte de taal van de internationale geleerdengemeenschap, de Republiek der Letteren. De vertaling verscheen in hetzelfde jaar als de oorspronkelijke Nederlandse versie, 1599. Grotius voegde zelf een opdrachtbrief bij. Die was gericht aan de doge, senaat en inwoners van een andere belangrijke zeevarende natie, Venetië.²

Omdat Stevins methode praktisch niet toepasbaar was, vernemen we er later niet veel meer over, maar zijn samenwerking met Grotius bleef bestaan. Enige tijd daarna kwam Stevin met een nieuwe vinding, de

¹ Zie voor de belangrijkste literatuur mijn studie *Hugo de Groot. Een leven in strijd om de vrede (1583-1645)* (Amsterdam 2007). Overzichten van recente publicaties over Hugo Grotius en zijn juridische werken zijn te vinden in *Grotiana*, nieuwe serie (1980-). Aflevering 26-27-28 (2005-2007) is een driedubbelnummer dat aan *De iure praedae* is gewijd, met op p. 379-395 een goed overzichtsartikel van M. Kempe, 'Beyond the Law. The Image of Piracy in the Legal Writings of Hugo Grotius'. Aflevering 30 (2009) bevat een aantal bijdragen over *Mare liberum*. De *Briefwisseling van Hugo Grotius*, P.C. Molhuysen et al. ed., 17 dln. in de Rijks Geschiedkundige Publicatiën (Den Haag 1928-2001), hierna geciteerd als *BW*, is raadpleegbaar via internet: <http://grotius.huygens.knaw.nl/years>. Ik dank Laurens Winkel voor zijn opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

² Zie ook L. Mok, *Hugo de Groot en Simon Stevin* (Rotterdam 1988). Een chronologische lijst van Grotius' werken is te vinden in J. ter Meulen en P.J.J. Diermanse, *Bibliographie des écrits imprimés de Hugo Grotius* (?s-Gravenhage 1950; anastatische herdruk Zutphen 1995) 653-655.

zeilwagen, die in twee prototypes werd aangemaakt en die ook inderdaad gefunctioneerd heeft. Op een winderige dag in het voorjaar van 1602 slaagde Stevin erin met zijn zeilwagen, voortgedreven door de wind, de afstand tussen twee plaatsen aan zee, Scheveningen en Petten, af te leggen in een duizelingwekkende snelheid van wel 50 kilometer per uur. Aan boord bevond zich – behalve roerganger Stevin en allerlei edellieden, diplomaten en patriciërs – een jong dichtertje, Hugo Grotius, die het voorval later in een twintigtal Latijnse en Griekse gedichten beschreef. Een prachtige, door Jacques de Gheyn vervaardigde gravure van de zeilwagen, omcirkeld door Grotius' gedichten, werd in 1603 uitgegeven. Het was een schitterende reclame voor de zeilwagen die zelfs veel later nog van heinde en verre toeschouwers zou trekken. Maar ook Hugo's naam kreeg er een grotere bekendheid door.

Dankzij zijn talenten en de patronage van machtige politici als Johan van Oldenbarnevelt maakte Grotius snel carrière. Laten we eerst die carrière eens nalopen en bekijken hoe het element water er een belangrijke rol in speelde. Daarbij richten we ons op twee onderling nauw verbonden thema's: kaapvaart en commerciële expansie. Vervolgens zal een controverse over het werk van Grotius worden besproken. Deze controverse betreft de morele beoordeling van het door hem geschreven pamflet *Mare Liberum*. Heeft hij door dit te schrijven en te verdedigen geholpen bij de opbouw van een commercieel onderdrukkingssysteem?

De kaping van de *Santa Catharina*

Na enkele succesvolle jaren als advocaat te hebben gewerkt werd Hugo de Groot in 1607 benoemd tot advocaat-fiscaal. In die functie leidde hij als openbaar aanklager de strafprocessen die voor de hoogste gerechtshoven van Holland en Zeeland dienden. Het was een voornamelijk baan, want hij moest daarnaast pal staan voor de publiekrechtelijke belangen van beide provincies. Zo kreeg hij te maken met zaken waarin water onderwerp van controverse was: kwesties over vaarwegen, bedijkingen, riviertollen, sluizen, loodsen en zeeboeien. De liassen met processtukken die hij onder handen

kreeg en die nu nog in het Nationaal Archief bestudeerd kunnen worden, bevatten voor een rechtshistoricus interessante stof.³

Ofschoon over de juridische studies van De Groot nagenoeg niets bekend is, mag veilig worden aangenomen dat hij zich al tijdens en direct na zijn universitaire carrière in de theorie van het recht had verdiept. Zijn vaderlandsliefde, vakkennis, retorische begaafdheid, vlotte pen en zin voor praktische oplossingen moeten de voornaamste kwaliteiten zijn geweest waarom hij in de loop van 1604 door de Verenigde Oost-Indische Compagnie werd aangezocht om haar belangen te dienen. Het was het begin van een juridisch adviseurschap dat in zijn Hollandse jaren een belangrijk deel van zijn werkzaamheden zou uitmaken. Het dienstverband met de VOC heeft waarschijnlijk nooit een formeel karakter gekregen. Het werd door Grotius bekleed naast en in combinatie met zijn officiële overheidsambten. Van zijn werkzaamheid getuigt een dikke lias met paperassen, die eveneens in het Nationaal Archief bewaard wordt.⁴

De aanleiding tot het verzoek van de VOC is overbekend. Op 25 februari 1603 kaapte een kapitein in dienst van de VOC, Johan van Heemskerck, een rijk beladen vrachtschip dat onder Portugese vlag door de Straat van Singapore naar Maleisië voer. Het schip, de *Santa Catharina*, was uit China afkomstig. Van Heemskerck lag op de loer om het te kapen, hiertoe gestimuleerd door de repressie die de Nederlandse handelsschepen in de laatste jaren van de kant der Portugezen hadden ondervonden. Zowel de Staten-Generaal als Prins Maurits hadden Van Heemskerck toestemming gegeven om zich tegen agressie te verweren en alle schade op de vijand te verhalen. Na hevige schermutselingen werd het schip veroverd en niet lang daarna met de lading naar Amsterdam overgebracht. De rechtbank voor zeezaken, het Amsterdamse College van de Admiraliteit, verklaarde de vangst op 9 september 1604 tot goede buit. Nu kon worden overgegaan tot verkoop en verdeling van de opbrengsten onder de rechthebbenden. Schip

³ Vgl. R. Huijbrecht, 'Hugo de Groot als advocaat-fiscaal van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland, 1607-1614' in: H.J.M. Nellen en J. Trapman ed., *De Hollandse jaren van Hugo de Groot* (Hilversum 1996) 45-56.

⁴ Nationaal Archief, Den Haag (hierna: NA), verz. Koloniale Aanwinsten Oost-Indië, no. 53 (toegangsnummer 1.10.35.02), afd. 1, geïnventariseerd door W.E. Smelt, 'Beschrijving eener verzameling papieren, afkomstig van Hugo de Groot', *Inventarissen van Rijks- en andere archieven van Rijkswege uitgegeven* 1 (1928) 73-105: 74-87.

en lading brachten een fenomenaal bedrag in het laatje, ruim drie miljoen gulden.⁵

De kaping leidde zo voor de nationale economie tot een fantastische kapitaalsinjectie. Daaraan bestond grote behoefte, want de Nederlandse Republiek was op dat moment in een harde, kostbare oorlog verwickeld met Spanje. De strijd speelde zich niet alleen op het Europese strijdtoneel af, maar ook in de Oost. Hier diende de Compagnie als een oorlogsinstrument dat ingezet werd om ook daar aan de macht van Spanje en het met Spanje nauw verbonden Portugal afbreuk te doen. De opbrengst van de kaping was zoals gezegd gigantisch, en nu werd Hugo Grotius verzocht de handelwijze van Van Heemskerck in een juridisch betoog te rechtvaardigen. Een dergelijk pleidooi was wenselijk, niet alleen tegenover moreel bevlogen aandeelhouders die moeite hadden met de agressie van de VOC, maar ook tegenover de traditionele bondgenoten Frankrijk en Engeland. Deze mogelijkheden hadden vermoedelijk ernstige bedenkingen bij het agressieve optreden van de VOC. In ieder geval wilden zij hun eigen aandeel in de handel op de Oost veiligstellen. Een Britse Oost-Indische Compagnie beconcurrerde de Nederlandse schepen sinds 1600. In Frankrijk werd in deze periode op instigatie van koning Hendrik IV eveneens aan de oprichting van een dergelijke compagnie gewerkt, dit met steun van de Vlaamse koopman Isaac le Maire.

Er dienden zich dus rivalen aan. Met het oog op hun gevaarlijke plannen moest Grotius de nationale handelsbelangen bepleiten. In de volgende twee jaar schreef hij zijn studie *De iure praedae*, waarin hij de kaping van de *Santa Catharina* verdedigde als wettig, profijtelijk en eervol. Uitgangspunt was het natuurrecht, dat de Republiek toestond middels kaping tegen de vijand op te treden. Volgens Grotius was het natuurrecht een besef van goed en kwaad dat God bij de schepping in de mens had gelegd. Wat goed was voor de instandhouding van het eigen leven en van de gemeenschap was gerechtvaardigd volgens het natuurrecht. Zelfverdediging, bescherming van eigendom en het nakomen van contracten maakten deel van het natuurrecht uit. Werd dat natuurrecht door anderen, individuen of staten, aangetast, dan was het de gedupeerde partij, individu of staat, geoorloofd met geweld rechtsherstel te forceren, op voorwaarde dat vreedzame rechtswegen afgesloten waren. Die situatie gold in de Oost, waar Portugal volgens Grotius de Nederlanders op brute wijze afhield van hun

⁵ M. van Ittersum, *Profit and Principle: Hugo Grotius, Natural Rights Theories and the Rise of Dutch Power in the East Indies, 1595-1615* (Leiden en Boston 2006) 117-118.

door de natuur gegeven recht om handel te drijven, contracten af te sluiten en zich zo de goederen te verwerven die alleen in deze streken werden voortgebracht. Er was daar een oorlog uitgebroken en die maakte kaping volstrekt legitiem, zoals ook in resoluties van de Staten-Generaal bevestigd werd.⁶ Bovendien was de VOC een bondgenootschap aangegaan met inlandse vorstendommen zoals Johor en Ternate. Daarbij had de Compagnie zich verplicht de inlanders protectie tegen de Portugese tirannie en uitbuiting te bieden. Als tegenprestatie bedongen de vertegenwoordigers van de Compagnie handelscontracten die hen een voorkeurspositie bij de levering van specerijen verschafte. Om dezelfde reden had Johor hen ook de *Santa Catharina* en haar lading toegekend.⁷

Mare liberum

De iure praedae bleef ongepubliceerd. Het manuscript, met al zijn doorhalingen en toevoegingen, vaak op losse stukjes papier, is nu nog raadpleegbaar in de Leidse Universiteitsbibliotheek. Waarom Grotius het geschrift niet uitgaaf is onduidelijk; vermoedelijk was de inhoud voor de kooplieden van de VOC veel te hoog gegrepen, of overheerste de vrees dat publicatie in Spanje heel slecht zou vallen, ook al omdat de auteur de opstand tegen dat land rechtvaardigde. De politieke situatie veranderde echter in de loop van 1607, toen voor iedereen duidelijk werd dat beide oorlogvoerende landen naar een opschorting van de wapenhandelingen snakten. Geldgebrek en de daarop volgende epidemie van mitterijen door ontevreden soldaten maakten ook Spanje oorlogsmoe, ofschoon de bestuurders van dat land meteen te kennen gaven op een drietal punten geen concessies te willen doen: erkenning van de Nederlandse soevereiniteit, aanvaarding van het protestantisme in de Republiek en openstelling van de Oost voor de VOC-schepen. Meteen kwam de Compagnie in het geweer, want de directie vreesde dat de leider van de Nederlandse politiek, Johan van Oldenbarnevelt, op dit laatste punt wel zou willen toegeven. Zij vroeg

⁶ M. van Ittersum, 'Hugo Grotius in Context; Van Heemskerck's Capture of the *Santa Catharina* and its Justification in *De Jure Praedae* (1604-1606)', *Asian Journal of Social Science* 31 (2003) 511-548, vooral 521 en 523.

⁷ E. Keene, *Beyond the Anarchical Society. Grotius, Colonialism and Order in World Politics* (Cambridge 2002) 50-52; P. Borschberg, *Hugo Grotius, the Portuguese and Free Trade in the East Indies* (Singapore 2011) 48-52.

Grotius opnieuw de pen te grijpen en in een strijdschrift voor de nationale handelsbelangen op te komen.

De jonge geleerde was als advocaat-fiscaal heel druk en daarom maakte hij zich er nu wat gemakkelijk van af. In het najaar van 1608 reviseerde hij het twaalfde hoofdstuk van *De iure praedae* en vertrouwde dat via een vriend toe aan de Leidse drukker Elzevier. Die ging aan de slag en leverde met enige vertraging een boekje af dat onder de titel *Mare liberum* wereldberoemd zou worden. Van Oldenbarnevelt legde nog even een embargo op de verspreiding, uit vrees dat de Spanjaarden op het laatste moment zouden afhaken. Maar dat verbod op de verkoop moet voor Grotius en de VOC geen nijpend probleem zijn geweest, want nadat Grotius in een vertrouwelijke beleidsnota het belang van de VOC voor de nationale economie en oorlogsvoering had benadrukt, werd met koortsachtig diplomatiek overleg bereikt dat de vaart op de Oost ondanks het Bestand gewoon doorgang kon vinden. Het verdrag maakte de Indische handel in de door Spanje gecontroleerde gebieden afhankelijk van Spaanse toestemming, maar stond de handel wel toe in gebieden waar de VOC contracten met de plaatselijke machthebbers overeen was gekomen. Bovendien stelden Frankrijk en Engeland zich garant voor continuering van de Nederlandse handel. Uiteindelijk bracht de Bestandsovereenkomst slechts een voorlopige oplossing. Over soevereiniteit en godsdienst werd geen overeenstemming bereikt, en over de vaart op Oost-Indië slechts een compromis. Tijdens de Bestandsjaren (1609 tot 1621) was de situatie zo, dat aan het Europese front vrede heerste, terwijl in Indië de handel voortging en het oorlogsgeweld weldra weer oplaaide.⁸

Mare liberum is een klein boekje met een mooi en duidelijk lettertype.⁹ Het verdedigt de vrije zeevaart op basis van het natuurrecht. God had

⁸ A. Weindl, 'Grotius's *Mare Liberum* in the Political Practice of Early-Modern Europe', *Grotiana* 30 (2009) 134-135. Zie voor de VOC tijdens (de aanloop naar) het Twaalfjarig Bestand: P.J.A.N. Rietbergen, *De eerste landvoogd Pieter Both (1568-1615), gouverneur-generaal van Nederlands-Indië (1609-1614)* (Zutphen 1987) 33-37 en 133, noot 12.

⁹ Het herdenkingsjaar 2009 leverde drie edities op: R. Feenstra en J. Vervliet (Latijnse tekst in facsimile met Engelse vertaling; Leiden 2009); A. Eyffinger (Latijnse tekst met Nederlandse vertaling; Den Haag 2009); Latijnse tekst met Noorse vertaling door A.H. Aure en I. Boon (Oslo 2009). De inleidingen bij deze edities verschaffen veel informatie over de context van het werk. Zie ook H. Nellen, 'Hugo de Groot, *Mare liberum*' in: J. Bos en E. Geleijns ed., *Boekenwijsheid. Drie eeuwen kennis en cultuur in 30 bijzondere boeken* (Zutphen 2009) 53-62.

levensmiddelen en grondstoffen ongelijk over de aardbodem verdeeld en daarom stond de mens in zijn recht als hij over zee uittrok om zich te voorzien van goederen die anders onbereikbaar bleven. Wie de scheepvaart belemmerde, tastte een 'grondrecht' aan. Bovendien leende de zee zich als onbegrensde, vloeibare materie niet voor een definitieve toe-eigening. Het boekje riep veel reacties op en geeft nu nog steeds aanleiding tot discussies over Grotius' visie op eigendom, jurisdictie, vrijhandel en soevereiniteit. Twee elementen uit deze discussie haal ik hier naar voren.

In *Mare liberum* betoogde Grotius dat de zee vrij moest zijn tot en met de vloedlijn. Als (kleine) gedeelten van de eigenlijke zee toch in bezit werden genomen, was dat altijd tijdelijk en het resultaat van een (stilzwijgende) overeenkomst tussen de direct betrokken partijen. Het ging dan om 'imperium' of jurisdictie, die gebaseerd was op gewoonte of positief recht. Veel inkt werd verspild aan de scheidslijn tussen de vrije zee en het in eigendom genomen land. Grotius voerde zijn pleidooi voor de vrije zee zo ver door dat hij geen aandacht besteedde aan het fenomeen van de later zo genoemde territoriale wateren. Omdat hij vervolgens, in *De iure belli ac pacis* (1625), wel een exclusief eigendom ('dominium') over door land omgeven baaien en smalle stroken zee langs de kust aanvaardde, werd hem een *volte-face* verweten. Inderdaad ging Grotius in 1625 uitvoeriger in op de mogelijkheid van eigendom en jurisdictie over die gedeelten van de zee die door een staat gecontroleerd konden worden. Zoals hij echter opnieuw benadrukte, waren deze vormen van machtsuitoefening tijdelijk, gebaseerd op een evidente 'bezettingsdaad' en als zodanig de uitkomst van positief-rechtelijke afspraken die bestonden zolang als de betrokken partijen zich naar de situatie wilden schikken. Aan een ingrijpende herziening van zijn opvattingen over de vrije zee heeft Grotius zich niet schuldig gemaakt.¹⁰

Een tweede voorbeeld van de uitwerking van *Mare liberum* betreft de daarin opgenomen pleidooien voor vrije toegang tot andere landen om daar handel te drijven. Grotius verwees naar 'zeer doorluchtige juristen' die hadden betoogd dat het zelfs een soeverein vorst niet geoorloofd was zijn onderdanen te beletten met buitenlanders handel te drijven.¹¹ Deze passage zou de indruk kunnen geven dat voor Grotius de jurisdictie van de overheid hier helemaal niet telde. In dezelfde trant zijn uitlatingen in *De iure belli ac pacis* later opgevat alsof de geleerde zelfs de eenzijdige occupatie van

¹⁰ J.K. Oudendijk, *Status and Extent of Adjacent Waters. A Historical Orientation* (Leiden 1970) 40-52.

¹¹ *Mare liberum*, R. Feenstra ed., 26-31; zie ook 134-135.

onbewoonde landstreken goedgekeurd zou hebben. Wanneer stukken land braak lagen, zou iedere kolonist gerechtigd zijn die stukken als plaats van vestiging in eigendom te nemen. Zo ver is Grotius echter nooit gegaan, want hij stelde dat de territoriale autoriteit van de vorst een ‘dominium eminens’ was dat uitging boven het recht zich van onbeheerd land meester te maken. De aan Grotius toegeschreven opvatting diende later in veel gevallen ter ondersteuning van de aanspraken van koloniale machten in Amerika en Azië, maar het staat voor mij vast dat Grotius hier verkeerd wordt uitgelegd. Handhaving van de soevereine macht zag hij als een principe dat aan de basis van een geordende samenleving lag. Een boven de soevereiniteit uitgaand recht om ‘vrij’ land in bezit te nemen heeft hij nooit erkend.¹² Zoals nog zal blijken, bood de verdediging van de statelijke soevereiniteit een sterk juridisch uitgangspunt om de contracten van de VOC te verdedigen als overeenkomsten tussen volstrekt gelijkwaardige (handels)partners.

Rechtsgelijkheid voor de inlandse volkeren

Recent onderzoek wijst uit dat Grotius het twaalfde hoofdstuk in *De iure praedae* onderwierp aan een revisie die al te agressieve steken tegen Spanje wat moesten verzachten.¹³ Toch kan *Mare liberum* doorgaan voor een gerichte aanval op de Iberische monopoliepositie, die overigens ook ondernomen werd om de goedkeuring van de bondgenoten Engeland en Frankrijk te winnen. Volgens de auteur waren alle Spaans-Portugese aanspraken op basis van eerste ontdekking, traditie en pauselijke toekenning verzonnen of betroffen zij hooguit overeenkomsten van en voor die twee landen zelf. Hugo Grotius betoonde zich een kundig polemist door veel uitspraken in *Mare liberum* te ontleen aan juristen uit Spanje. Dezen hadden een vergelijkbare thematiek aan de orde gesteld toen ze schreven over de

¹² Zie hiervoor R. Tuck, *The Rights of War and Peace. Political Thought and the International Order from Grotius to Kant* (Oxford 1999) 102-108 en E. Keene, *Beyond the Anarchical Society*, 52-57, weerlegd door Chr. A. Stumpf, *The Grotian Theology of International Law. Hugo Grotius and the Moral Foundations of International Relations* (Berlijn etc. 2006) 173-176.

¹³ M. van Ittersum, ‘Preparing *Mare liberum* for the Press. Hugo Grotius’ Rewriting of Chapter 12 of *De iure praedae* in November-December 1608’, *Grotiana* 26-28 (2005-2007) 246-280.

gevolgen van de Spaanse veroveringen in de Nieuwe Wereld. De Amerikaanse volkeren stonden volgens de Spaanse juristen weliswaar op een lager beschavingsniveau, maar het was zeker niet zo dat hun goddeloosheid, afgodendienst of zondigheid hen tot natuurlijke slaven degradeerde. Grotius nam die argumentatie over. Op deze manier verdedigde hij de rechtsgelijkheid van de inlandse volkeren. Daarbij vermeed hij iedere vorm van paternalisme, op grond waarvan de Spanjaarden de verovering en culturele bevoogding, ook uit geloofsmotieven, nog hadden goedgekeurd. Hem ging het erom aan te tonen dat de weg over zee openlag voor de VOC, die in de Oost contracten mocht afsluiten met volledig soevereine inlandse vorsten.¹⁴

Dat standpunt verdedigde hij in de jaren 1613 en 1615 ook als diplomaat tijdens twee conferenties met vertegenwoordigers van de Engelse Oost-Indische Compagnie. De VOC was naar de Oost gegaan om handel te drijven. Zij had daar met de agressieve, monopolistische Portugezen afgerekend en ondertussen een handelsimperium opgebouwd. Er waren contracten afgesloten met de inlanders die hierop maar al te graag waren ingegaan, omdat hen behalve redelijke prijzen ook bescherming tegen de Portugese tirannie werd toegezegd. Grotius bood de Engelsen samenwerking aan; zelfs een fusie van beide nationale compagnieën was bespreekbaar, maar de Nederlandse kooplui weigerden pertinent voor de Engelsen de kastanjes uit het vuur te halen. De Engelsen dienden zich als concurrenten aan en wilden profiteren van de bewegingsvrijheid die Nederland met veel kosten en moeite tegenover Portugal had afgedwongen. Daarom moesten zij een deel van de oorlogslasten overnemen door de strijd tegen Spanje aan te gaan. Het meningsverschil was echter onoverbrugbaar. Dit bleek uit de verwijten van de tegenpartij: nu de VOC zich eenmaal in de Oost gevestigd had, probeerde zij de Engelsen welbewust buiten de deur te houden, zoals ooit de Portugezen met de Nederlanders hadden willen doen.¹⁵

Behalve kampioen van de vrije zee en auteur van het befaamde *Mare liberum* was Grotius ook een slimme en welbespraakte advocaat. Daarom kostte het hem weinig moeite zich uit deze netelige situatie te redden.

¹⁴ Zie *Mare liberum*, R. Feenstra ed., 165-169 ('List of Sources'), met talrijke verwijzingen naar Diego Covarruvias, Fernando Vázquez de Menchaca en Francisco de Vitoria. Vgl. W.J. Zwalve, 'The Introduction to the Jurisprudence of Holland and the Doctrine of the Free Seas', *Grotiana* 30 (2009) 60-61.

¹⁵ M. van Ittersum, *Profit and Principle*, 359-483.

Tijdens de eerste, en opnieuw tijdens de tweede Engelse conferentie wees hij op de noodzaak van handhaving van de contracten met de inlanders. Hiervoor kon hij zich natuurlijk baseren op een lange rechtstraditie. Hij verdedigde zich tegen het Engelse verwijt van handhaving van een monopolie dat zou worden uitgeoefend door de plaatselijke bevolking aan dwang en intimidatie te onderwerpen. Een contract kon volgens hem niet eenzijdig worden opgezegd: 'Pacisci est libertatis, stare pacto necessitatis'. Of vrij vertaald in het Nederlands: iedere mens heeft de vrijheid een contract af te sluiten, maar hij is daarna wel verplicht het na te komen.¹⁶

Grotius heeft op dit punt een strikt juridisch standpunt ingenomen. Gewetensbezwaren over contracten zal hij zeker niet hebben gehad, als die contracten maar uit vrije wil waren afgesloten. Een volk kon zich in een contract zelfs tot een status van slavernij verlagen, als hiermee voordeel, bijvoorbeeld bescherming tegen machtige onderdrukkers, te behalen viel.¹⁷ Gelet op de maatstaven van die tijd, geloof ik dat Grotius hier in juridisch en politiek opzicht de sterkste argumenten gaf. Allereerst is het zo dat contracten gezien kunnen worden als de basis van een juridisch geregelde maatschappij en dat was natuurlijk ook in de zeventiende eeuw de algemene norm: het devies dat contracten moesten worden nagekomen, 'pacta sunt servanda', was een principe dat de internationale handel op orde hield. De ene contractant kon bij de andere naleving afdwingen. Het natuurrecht maakte hem tot uitvoerder van dit recht. Een derde partij die de uitvoering belemmerde, zoals de Engelsen deden, mocht worden afgeweerd, desnoods met geweld. Grotius verdedigde zo de belangen van de VOC. Het was zijn taak ervoor te zorgen in de politieke confrontatie met de Engelsen de nadelen voor de VOC beperkt te houden. Per slot van rekening stond hij op de bres voor de investeringen van veel landgenoten, rijke regenten, maar ook kleine luiden die hun spaargeld in de Compagnie hadden gestoken.

Een sterker argument is wel dat hij uit patriotisme heeft gehandeld, zoals zo velen die vonden dat de VOC – los van de economische betekenis die hij ook benadrukte – een belangrijk oorlogsinstrument was, waarmee Spanje op een tweede front bestreden kon worden. Het recht op buit verdedigde hij daarom met verve, zoals hij ook de Opstand tegen Spanje als een rechtvaardige oorlog verdedigd heeft. Het hoeft dan ook niet te

¹⁶ G.N. Clark en W.J.M. van Eysinga, 'The Colonial Conferences Between England and the Netherlands in 1613 and 1615', *Bibliotheca Visseriana* 15 (32) (1940) 203.

¹⁷ Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis* 1, 3, 8, 1, geciteerd in Keene, *Beyond the Anarchical Society*, 44.

verbazen dat zijn strijd lust veel sporen in de bronnen heeft nagelaten. Zo fungeerde hij van 1609 tot 1613 als adviseur in een proces dat Pedro d'Arana, een koopman uit Havana en dus een Spaans onderdaan, tegen enkele Zeeuwse kooplui had aangespannen om compensatie te verkrijgen voor goederen die op hem waren buitgemaakt. Grotius' adviezen waren niet vergeefs, want de eiser kreeg nul op rekest en moest met lege handen vertrekken.¹⁸

Commerciële expansie

Bij de beoordeling van Grotius' optreden moet de aandacht ook uitgaan naar de onderdrukking van de inlanders, die tot wurgcontracten werden gedwongen. Grotius stond aan de wieg van het Nederlandse kolonialisme, maar heeft hij zich in die rol, door welbewust assistentie te verlenen, ook schuldig gemaakt aan de opbouw van een commercieel onderdrukkingssysteem? Deze belangrijke vraag verdient een genuanceerd antwoord.¹⁹ Uit de documenten die hem ter beschikking stonden, kon Grotius opmaken dat de inlanders aan dwang en intimidatie werden onderworpen. Dat blijkt uit de eerder vermelde lias in het Nationaal Archief, met de paperassen die Grotius als advocaat van de VOC vergaarde. In die lias ligt bijvoorbeeld een brief van de Rotterdamse VOC-bewindhebber Cornelis Matelieff de Jonge. Daarin verdedigde Matelieff de afsluiting van monopoliecontracten en scherpe controle op de specerijeilanden, dit laatste overigens in nauwe samenwerking met de inlandse vorsten, voor wie de band met de VOC altijd tot persoonlijk voordeel moest strekken.²⁰

De lias bevat nog ander materiaal waaruit een negatief beeld van de handels- en oorlogspraktijken der Compagnie naar voren kwam: een memorie (najaar 1612) van Appollonius Schotte, gouverneur van Matjan, afschriften van correspondentie (maart-augustus 1613) van Laurens Reael, gouverneur van de Molukken, en afschriften van correspondentie van

¹⁸ M. van Ittersum, 'Mare Liberum in the West Indies? Hugo Grotius and the Case of the Swimming Lion, a Dutch Pirate in the Caribbean at the Turn of the Seventeenth Century', *Itinerario* 31 (2007) 59-94.

¹⁹ Voor het volgende maakte ik vooral gebruik van de studie van Van Ittersum, *Profit and Principle*, 409-412, 412-414 en 432-436.

²⁰ Hs. Den Haag, NA, Kol. Aanw. Oost-Indië, no. 53, afd. 1, fol. 524-531, copie. Uitgegeven in *BIW* XVII, no. 198A, 31 augustus 1610.

VOC-vertegenwoordigers (augustus 1613), verzameld door de Delftse bewindhebber Dirck Meerman. Het gaat om stukken die duidelijk maakten dat de VOC een monopoliepositie nastreefde, concurrenten zoals de Engelsen resoluut, desnoods met geweld, van de specerijhandel uitsloot, en door middel van forten, garnizoenen, volksplantingen en een centraal rendez-vous of meeting point (in Johor, Djakarta of elders) een op territoriale expansie gebaseerd handelsimperium wilde opbouwen.²¹ In Grotius' bezit was ook een vertoog, *Corte remonstrantie* (augustus 1612) van Jacques L'Hermite, gouverneur van Bantam, waarin gepleit werd voor verovering en zelfs uitroeiing of transmigratie van Indiërs, vestiging van Nederlandse plantagehouders, en een tactiek van de verschroeide aarde.²² Voor de conferenties met de Engelsen heeft Grotius van deze papieren nauwkeurige studie gemaakt, zoals blijkt uit zijn marginale notities en onderstrepingen. Een karakteristieke onderstreping is te vinden in de correspondentie van Reael en betreft het verwijt van een Engels koopman die uit de Molukken werd geweerd en die stelde dat de inlanders daar niet zo maar een bondgenootschap met de VOC-kooplui onderhielden, maar dat ze 'genoegsaem hun slaven waeren'.²³

De protectie van de inlanders tegen de Portugezen fungeerde als een schaamlap voor afwering van de Engelsen en onderdrukking van de inlanders. Geleidelijk ging de VOC over tot een harde kolonisatiepolitiek die de belangen van de inlanders in het nauw bracht. Ook stond buiten kijf dat de VOC profiteerde van belangentegenstellingen tussen de inlandse vorsten onderling. In 1605 was de Compagnie al heer en meester op Ambon, een belangrijk specerijeneiland, in het jaar daarop ondernam Matelieff de Jonge een aanval op de strategisch gelegen havenstad Malakka. Hoewel die aanval mislukte, breidde de invloed van de Nederlanders in Oost-Indië zich geleidelijk uit. In de hierboven genoemde brief van Matelieff noteerde Grotius in de kantlijn dat de VOC zich door de verovering van Banda Neira in 1609 bij de inlandse vorsten gehaat had gemaakt.²⁴ Hij was dus bekend

²¹ Hs. Den Haag, NA, Kol. Aanw. Oost-Indië, no. 53, afd. 1, fol. 103-110 (Reael), fol. 153-166 (Schotte), fol. 588-604 (Meerman).

²² Ibidem, fol. 552-563.

²³ Ibidem, fol. 110r, uit de correspondentie van Laurens Reael. Zie Van Ittersum, *Profit and Principle*, 446. De tekst is uitgegeven in de dissertatie die als grondslag voor dit boek diende (Cambridge, MA 2002) 686.

²⁴ Borschberg, *Hugo Grotius, the Portuguese and Free Trade*, 140; Van Ittersum, *Profit and Principle*, 415-423.

met berichten over de nadelige consequenties van de kolonisatiepolitiek. Tegenover de Engelsen wendde hij als een ijverig advocaat echter voor dat de VOC de beschermvrouw van de inlanders was. De VOC had rechtsgeldige verdragen met volwaardige partners afgesloten. Die nadruk op de rechtsgelijkheid van de inlanders doet vooruitstrevend aan, maar zij vergoelijkte een bewind dat volgens de Engelse concurrenten op den duur niet voor de Portugese uitbuiting onderdeed. Grotius presenteerde zich als een jurist met aanvaardbare argumenten, maar zijn woorden gingen erg hol klinken vanaf het ogenblik dat de VOC in de door haar beheerste gebieden de wet kon stellen. Anderzijds is het zo dat Grotius al lang en breed van het politieke toneel verdwenen was, toen gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen de *Corte remonstrantie* van Jacques L'Hermite in de praktijk bracht en de repressie in de Oost ongekende vormen aannam. Maar uit zijn correspondentie blijkt nergens dat hij van dit beleid afstand genomen heeft. Ofschoon Grotius een mercantiel, 'coopmansgewijs' compagniebeleid voorstond, toonde hij zich ook in zijn latere leven niet afkerig van handhaving van de territoriale machtsbasis die de VOC zich in Oost-Indië verworven had.²⁵

Conclusie

Mijn conclusie is dat Grotius als jurist een strikt juridisch standpunt innam tegenover de vereiste en ook afgedwongen naleving van de met de inlandse vorsten afgesloten contracten. Het was zijn remedie voor een wereld vol chaos, oproerigheid en oorlog. Het natuurrecht liet afdwinging ook toe, via de rechter of – als het niet anders kon – via een gewapend conflict. Inderdaad bevatten de bronnen die hem van de kant van de VOC ter hand werden gesteld, gegevens over een harde aanpak van de Indiërs. Hij zal zeker hebben beseft dat de inlanders grote moeite hadden met de rigoureuze specerijcontracten, de verdragen over de bouw van factorijen (handelsposten) en de algemene controle op de handel. Maar het was Grotius' taak, om de Compagnie te dienen, en die taak zal hij kordaat op zijn schouders hebben genomen, uit liefde voor het vaderland. Het kwam niet bij hem op voor de inlanders lotsverbetering te bedingen. Wie hem dat

²⁵ M. van Ittersum, 'The Long Goodbye: Hugo Grotius' Justification of Dutch Expansion Overseas, 1615-1645', *History of European Ideas* 36 (2010) 386-411, vooral 399-401. Vgl. *BW* XI, no. 4687, aan N. van Reigersberg, 9 juni 1640.

kwelijk neemt, vergeet dat '[z]onder militaire inspanningen, zonder fortbouw, zonder bestuurlijke organisatie en territoriale consolidatie' de VOC weinig kans op rendement zou maken. Ook de eerste gouverneur-generaal Pieter Both voerde bijvoorbeeld in de jaren 1611-1612 op de Banda-eilanden een hard bewind.²⁶

Een complicerende factor is bovendien dat de contracten door de inlandse vorsten werden afgesloten zonder zich veel te bekommeren om de consequenties voor de bevolking die onder het nieuwe bestel vaak crepeerde. Dit was dezelfde misstand als die waartegen Multatuli twee en een halve eeuw later in het geweer zou komen. In ons eindoordeel moet ook meewegen dat Grotius juist van de Europese christenen een grote gematigdheid verwachtte. Volgens het natuurrecht was afdwinging van contracten toegestaan, maar die toestemming betekende geen verplichting. Men kon afdwinging ook nalaten of met mate toepassen. Hier, in deze ruimte, die door het natuurrecht werd opengelaten, lag de mogelijkheid voor de christen zijn medeleven en naastenliefde te tonen. In *De iure belli ac pacis*, zijn latere studie over het recht van oorlog, maakte Grotius veel werk van de 'temperamenta', verzachtingen van het harde natuurrecht, een oefenterrein voor de overtuigde christen.²⁷ Deze pleidooien voor een humanitaire oorlogsvoering zijn niet in strijd met de manier waarop Grotius de kaapvaart en commerciële expansie in de Oost verdedigde. Voor hem ging het hier om aanvaardbare strategieën in de oorlog tegen Spanje en Portugal.

Al met al is een ronduit negatief oordeel over Grotius' diensten aan de VOC niet op zijn plaats. Een dergelijk oordeel zou onredelijk zijn, omdat de juridische en politieke keuzes van de geleerde advocaat dan langs de meetlat van het hedendaagse postkolonialisme en multiculturalisme zouden worden gelegd. In dit verband is het ook belangrijk te bedenken dat Grotius *De iure praedae* nooit heeft gepubliceerd en dat hij later in zijn leven van *Mare liberum* uitdrukkelijk afstand heeft genomen. Door jeugdige ijver voor het vaderland was hij in sommige boeken te ver gegaan. Pas met het klimmen der jaren had hij dat ingezien en was hij tot andere gedachten gekomen.²⁸

²⁶ P.J.A.N. Rietbergen, *De eerste landvoogd Pieter Both*, 93-95. Het citaat staat op p. 125.

²⁷ Hugo Grotius, *De iure belli ac pacis*, 3, 11-16.

²⁸ Vgl. BW XIV, no. 6051, aan W. de Groot, 24 januari 1643, waar blijkt dat hij zijn verdediging van de Hollandse soevereiniteit in *De antiquitate* (1610) verwierp. Ook de *Poemata* (1617), met oude lofdichten voor zijn vroegere collega-bestuurders, wilde hij liever niet opnieuw uitgegeven zien.

Dat hij zijn geesteskind *Mare liberum* verstootte, was overigens ook uit opportunisme, want als ambassadeur van Zweden diende hij vanaf 1635 een land dat overheersing van de Baltische Zee nastreefde. Daarbij kwam dat hij gedreven werd door rancune tegenover de vaderlandse machthebbers die hem in ballingschap aan zijn lot overlieten. Toen een oude bekende, de Harderwijkse geleerde Johan Isaakszoon Pontanus, hem in zijn eigen boek over de vrije zee prees, wimpelde hij de loftuigen beleefd af: Pontanus stak over hem de loftrompet, maar hij deed dat meer vanwege hun oude vriendschap, dan om Grotius' verdiensten. *Mare liberum* had hij geschreven uit liefde voor het vaderland, maar dat was in zijn jonge jaren geweest.²⁹

In plaats van de vechtijassen van de VOC een juridische rechtvaardiging voor de vestiging van hun handelsimperium te bieden, wijdde Grotius zich nu, door ervaring wijs geworden, aan de vrede onder de christenen. In een periode waarin de christenen elkaar om allerlei dogmatische kwesties hevig bestreden, lijnrecht tegen het centrale gebod van de naastenliefde in, preekte hij kerkelijke eenheid. De Zweedse autoriteiten, leiders van een streng luthers land, konden dat optreden van hun topdiplomaat niet accepteren. Zij ontboden hem in januari 1645 naar Stockholm, waar onderhandelingen over voortzetting van een dienstverband mislukten. Tijdens zijn terugreis belandde Grotius op de Baltische Zee in een zware storm. Zijn schip liep ten westen van Danzig vast aan land. Met moeite kon hij zich in een sloep veiligstellen. Opnieuw speelde water een belangrijke rol in zijn leven. Opnieuw ontsnapte hij op het nippertje aan de verdrinkingsdood, maar de gebeurtenis had hem zo aangegrepen dat hij enkele dagen daarna in Rostock overleed.

²⁹ 'Mijn boek over de vrije zee heb ik immers met de grootste vaderlandsliefde, zij het met jeugdige overmoed geschreven' (Fuit enim meum opus de Mari libero optimo scriptum in patriam animo, sed aetate iuvenili). Zie *BW* VIII, no. 3085, aan L. Camerarius, 20 mei 1637, in een reactie op een eervolle vermelding in Pontanus' *Discussionum historicarum libri duo. Quibus praecipue quatenus et quodnam mare liberum vel non liberum clausumque accipiendum dispicitur expenditurque* (Harderwijk 1637).